

Prisutnost i odrednice libertarijanizma u Hrvatskoj

Juričić, Lovro

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:526957>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-28**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Lovro Juričić

PRISUTNOST I ODREDNICE LIBERTARIJANIZMA U
HRVATSKOJ

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

PRISUTNOST I ODREDNICE LIBERTARIJANIZMA U
HRVATSKOJ

Diplomski rad

Mentori: izv. prof. dr. sc. Kosta Bovan

prof. dr. sc. Enes Kulenović

Student: Lovro Juričić

Zagreb, 2023.

Izjavljujem da sam diplomski rad „Prisutnost i odrednice libertarijanizma u Hrvatskoj“, koji sam predao na ocjenu mentorima izv. prof. dr. sc. Kosta Bovan i prof. dr. sc. Enes Kulenović, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Lovro Juričić

Sadržaj rada:

1. Uvod	1
2. Prikaz libertarijanizma u Hrvatskoj.....	4
3. Teorijske postavke.....	6
3.1. Razrada koncepata libertarijanizma.....	11
4. Razrada teze	15
4.1. Metodologija.....	17
4.2. Operacionalizacija koncepata libertarijanizma.....	19
5. Prikaz rezultata	20
6. Rasprava	32
7. Zaključak	34
8. Popis ilustracija	35
9. Popis literature.....	35
10. Prilozi	38
11. Sažetak	42
11. Summary	43

1. Uvod

U današnjem političkome svijetu, pogotovo u političkome životu Hrvatske prevladava dvostranačje uz veoma etabliran obzor političkih ideologija koje ne zastupaju nužno ono što bi trebale po definiciji. Stranke koje se smjenjuju na vlasti zagovaraju određene političke ideologije poput liberalizma, demokršćanstva i socijaldemokracije. Međutim njihove političke odluke i smjer u kojem vladaju često su u opreci sa ideologijom koju nominalno predstavljaju. Zbog nasljeđa socijalizma većina šire javnosti Hrvatske zna što ta ideologija zastupa te su također donekle upoznati sa pojmovima liberalizma i demokršćanstva iako detaljnije poznavanje ovih ideologija i njihovih ključnih aspekata je diskutabilno i veoma slabo poznato. Van etabliranih političkih ideologija poznavanje drugih političkih pravaca je veoma rijetko i počiva na malom broju pojedinaca zainteresiranih za politiku u širem smislu od samo svakodnevnih aktualnih političkih zbivanja.

Kao izvorište modernog pojma libertarijanizam smatraju se SAD-e. Promatrajući unutarnju politiku Sjedinjenih Američkih Država kao političke predvodnice Zapadnog svijeta lako se dolazi do zaključka kako je rascjep između dvostranačja u SAD-u sve manji, dok su ideološke, kulturne i političke razlike među građanima sve izraženije. (Budiman, 2020). Uz poznatu Demokratsku i Republikansku stranku, malo je poznato kako je treća politička opcija u SAD-u upravo libertarijanska stranka koja zbog duopola dviju unaprijed navedenih stranki nema gotovo nikakav udio u vlasti unatoč činjenici kako je podržava značajan broj građana SAD-a. (<https://ballot-access.org/>). Libertarijanska stranka u SAD-u sebe smatra oprekom hegemoniji dvaju vodećih stranaka koje uz međusobne ustupke i podjelu vlasti sve više ugrožavaju osnovne slobode na kojima SAD počiva i koje su garantirane Ustavom. Uz sve veće ovlasti države i uzurpaciju individualnih sloboda libertarijanci u SAD-u se zalažu za povratak na prvotne vrijednosti, slobode pojedinaca i minimalnu ulogu države kakva je i zamišljena nastankom SAD-a kao samostalne države. (lp.org). Naglasak je na razlici između modernog liberalizma koji ima sve veće natruhe socijalizma i dublju ulogu države i klasičnog liberalizma 18. i 19. stoljeća koje je prvenstveno cijenilo slobodu i prava pojedinaca. (libertarianism.org). Libertarijanci se često referiraju na klasične liberale i njihovim vrijednostima utemeljenima još od Johna Lockeja preko Adama Smitha do Johna Stuarta Milla. U 20. stoljeću libertarijanizam zahvaljujući Robertu Nozicku doživljava

svoju renesansu i vraća se na velika vrata političke scene. Međutim, van SAD-a libertarijanizam je minimalno prepoznat i zastupljen kao politička opcija. Kao ideološki i moralni sklop ima svojih sljedbenika, ali kao organizirani politički pokret ili stranka je gotovo nepostojeći, što ostavlja veliki potencijal udruživanja istomišljenika ove ideologije u značajnu političku silu.¹

Kada se razmatra libertarijanizam u Hrvatskoj, postavlja se pitanje postoji li kao takav i koliki je njegov opseg. Uzevši u obzir veoma malo poznavanje političke teorije i političke filozofije šire hrvatske javnosti gledano kroz političku pismenost u istraživanjima GONG-a (2020) očekivanja su niska. Međutim, posredstvom interneta i dostupnosti informacija i izvora u 21. stoljeću veoma je lako upoznati se s novim i manje poznatim ideologijama i svjetonazorima. (Bosilj, 2016). Također, bitan faktor je i višedesetljetno nasljeđe socijalizma koje je ugradilo u ljudski mentalitet jako velika očekivanja od socijalnih politika, državne kontrole i državne intervencije u tržišta. Ovdje je vidljiva najveća diskrepancija između SAD-a kao predvodnice libertarijanizma u kojoj od osamostaljenja u 18. stoljeću vladaju ideali individualizma i slobode koji su utkani u narodnu svijest. Za razliku, u Hrvatskoj tradicija utkana u narodnu svijest je upravo ona kolektivismu i stavljanja zajednice ispred pojedinca.²

Ovaj diplomski rad pokušat će pobliže istražiti postoji li libertarijanizam u Hrvatskoj, koje su njegove značajke i odrednice, kako se pojedinci koji se deklariraju kao libertarijanci uklapaju u teorijski okvir libertarijanizma. Uz to, cilj je ovoga rada općenito proširiti znanje, razumijevanje i opus o ovoj političkoj filozofiji u Hrvatskoj. Unutar hrvatskog konteksta, razumijevanje libertarijanizma može pružiti uvid u alternative tradicionalnim političkim pristupima. Valja napomenuti kako osim istraživanja *Measuring Ideology in the Croatian Context: Testing the Left-Right Scale* (Runje i dr, 2019) i svega par članaka koji analiziraju teoriju i opus Roberta Nozicka, nije bilo drugih znanstvenih pokušaja utvrđivanja postojanosti i analize libertarijanizma u Hrvatskoj.

Iako malo poznat, libertarijanizam ima mogućnost postati „treća“ politička opcija osobito ukoliko pokaže značajne rezultate u SAD-u koji se potom preliju na ostatak Zapadnog svijeta. (Miron, 2014). Također, ovu ideologiju valja proučiti zbog toga što daje određeni odmak i pruža alternativu

¹ www.worldpopulationreview.com/country-rankings/libertarian-countries

² „Teorija polazi od toga da su u poslijeratno jugoslavensko društvo, a shodno tome i hrvatsko, „usađene neke središnje vrijednosti koje se opiru promjenama“ (Burić i Štulhofer 2020: 15).

već ustaljenom hibridu socijalizma i liberalizma koji je na vlasti u većini europskih država. (Dobuzinskis, 2014). Unatoč činjenici da ne postoji libertarijanska stranka u Hrvatskoj, za očekivati je kako su ipak postoje pojedinci upoznati s ovom političkom ideologijom. Postoji mogućnost da pojedinci koji se deklariraju kao libertarijanci neće imati identičan svjetonazor i kako će postojati određene diskrepancije u odgovorima na određena politička, ideološka i vjerska pitanja. U sklopu rada kao sredstvo prikupljanja informacija provodi se anketa kao kvantitativni oblik prikupljanja informacija. Obzirom da je libertarijanizam veoma teško jasno odrediti i ispitati putem direktnih pitanja, u radu i anketi navesti će se određene odrednice to jest ključni faktori koji će se potom operacionalizirati kako bi se pomoću njih mogla ustvrditi sklonost i prisutnost libertarijanizma. U anketi će se također ispitati standardni socioekonomski upitnici i određene političke i ideološke sklonosti kako bi se mogle utvrditi korelacije između svih parametara. Cilj je ovog rada i istraživanja, koliko god je ono ograničeno opsegom i mogućnostima diplomskog rada, doprinijeti svijesti i spoznaji o libertarijanizmu kao političkom svjetonazoru u Hrvatskoj. Osim toga, namjera rada je: potaknuti daljnju teorijsku i praktičnu razradu koncepta u sklopu hrvatske politike i javnog života, ukazati stručnoj javnosti na mogućnost dublje analize manje zastupljenih ideologija i naposljetku ukazati na mogućnost odmaka od ustaljenje *mainstream* politike svakodnevice. Kao autoru cilj mi je pridonijeti neka nova saznanja i poglede te umjesto analize već poznatih i puno puta obrađenih tema stvoriti novu i dodanu vrijednost u akademskoj sferi po pitanju proučavanja libertarijanizma.

Rad je strukturiran na način da se prvo prikaže teorijski okvir libertarijanizma, njegov kratki povijesni prikaz i osnovne intelektualce zaslužne za ovaj pravac, kako su nastajali njegovi ključni elementi i kako su napredovali kroz povijest. Potom će se razložiti što je točno libertarijanizam, koje su njegove osnovne značajke i kako ga prepoznati. Nadalje, navest će se i objasniti ključne koncepte koji će potom biti operacionalizirani i kao takvi sačinjavat će srž ankete. Zatim će se navesti premise i određena očekivanja koja su ograničena manjkom prijašnjih radova na temu. Objasnit će se struktura i cilj ankete i razraditi kako bi se putem određenih pitanja pokušalo utvrditi osnovne koncepte libertarijanizma. Osnovica rada biti će statistička obrada dobivenih podataka i njihovo tumačenje i na posljertku slijedi rasprava, analiza i osvrt na dobivene podatke. Zaključno će se sumirati cjelokupan sadržaj i doseg rada uz određene preporuke i mogućnosti za buduća istraživanja na istu ili slične teme.

2. Prikaz libertarijanizma u Hrvatskoj

Libertarijanizam nije posve nov politički pravac, međutim kada govorimo o libertarijanizmu u Hrvatskoj njegove početke je veoma teško definirati. Danas u Hrvatskoj ne postoji registrirana politička stranka koja ima pojam libertarijanizam u nazivu (registar političkih stranaka Republike Hrvatske, 2023). Mnoge političke stranke zastupaju određene vrijednosti libertarijanizma, ali se ni jedna ne poziva na libertarijanizam kao svoju službenu ideologiju. U medijima i na internetu dostupne su debate gdje se određene ljude iz hrvatske javnosti deklarira libertarijancima i zatim ih se opisuje kao ekstremne kapitaliste, vjerske fanatike ili ultra desničare. Tako Ante Srzić na Tportalu piše članak pod nazivom „Trebamo više, a ne manje kapitalizma“ gdje tvrdi „Dok se u Hrvatskoj za sve zlo koje nas je snašlo posljednjih godina krivi neoliberalni kapitalizam, sve glasnjiji libertarijanci i liberali smatraju da nam treba još više kapitalizma ako želimo opstati“ (Srzić, 2014). Srzić potom opisuje trenutno stanje libertarijanizma u Hrvatskoj i njegove ključne aktere koje uključuje ekonomiste, poduzetnike, sveučilišne profesore i ostale aktera iz javne sfere. U članku se također spominje intervju sa Davorom Huićem koji veoma koncizno opisuje stanje hrvatske ekonomije i odnos prema političko-ekonomskim ideologijama. „Razlika između nas i drugih bivših socijalističkih zemalja, to sada i strani komentatori vide, jest da smo mi zaglibili u tranziciji. Mi nismo napravili tranziciju iz socijalizma u kapitalizam, nismo je proveli na isti način kao druge zemlje - Češka, Poljska, Slovačka - kojima je socijalizam bio uvezen izvana pa su ga odbacile s ruskom čizmom“ (Huić, cit. prema Srzić, 2014). U istom članku Krunoslav Gašparić, autor bloga Kapitalac govori o zastupljenosti libertarijanske ideologije u političkim strankama u Hrvatskoj te tvrdi da je „prepoznao jedino 'Hrvatsku 21. stoljeća' Nataše Srdoč kao stranku koja je najbliža njihovim pogledima, ali je opet bliže konzervativnim pogledima, nego klasičnim liberalnim, odnosno, libertarijanskim“ (Srzić, 2014).

Problem ideje o libertarijanizmu u Hrvatskoj je prevelika prepletenost sa vjerskom ideologijom i nacionalizmom. Libertarijanizam kao ideologija je vrijednosno neutralna po pitanju vjere koja spada u domenu slobode pojedinca i individualizma gdje je svačija sloboda biti ili ne biti vjernik. Također, nacionalizam se ne promiče aktivno u ideologiji libertarijanizma i libertarijanske zajednice, čak i utopijske zajednice se temelje na međusobnoj suradnji i ekonomskoj perspektivi, a ne nacionalnosti i nacionalnom jedinstvu. Boris Habric u svojem članku naslova „Hrvatski libertarijanizam u mulju nacionalizma i alt-righta“ govori o prevelikom poistovjećivanju

libertarijanizma i religije u Hrvatskoj. Isto tako, Ivo Džeba za portal Bitno.net piše članak pod nazivom „Jesu li libertarijanizam i katoličanstvo spojivi?“ u kojem obrađuje misli bivšeg Pape Josepha Ratzingera spram vjere i ekonomije te sam govori „U posljednje vrijeme svjedoci smo da se sve veći broj katolika oduševljava za ideje libertarijanizma. To nije posve nelogično, posebice ako uzmemo u obzir da je na prvi pogled libertarijanizam potpuna suprotnost marksizmu za kojega ćemo se svi bez problema složiti da je ne samo nespojiv s katoličkom vjerom...“ (Džeba, 2017). Džeba međutim radi distinkciju između vjere i libertarijanizma te kroz ostatak teksta prikazuje libertarijanizam kao sebičan svjetonazor, orijentiran isključivo na profit i ekonomsku slobodu dok u isto vrijeme zanemaruje duhovni aspekt ljudi. Na kraju članka autor u potpunosti odvaja libertarijanizam od vjere i govori „Možda se pitate: koja je onda katolička pozicija ako odbacujemo i libertarijanizam i marksizam? Odgovor je jasan i u tekstu već spomenut, iako, nažalost, nedovoljno poznat: Socijalni nauk Katoličke Crkve“ (Džeba, 2017). Ovdje dolazimo do paradoksa na hrvatskoj javnoj sceni, a to je libertarijanska ljevica i kritika libertarijanizma od strane ljevice. Internetska stranica *Libertarijanska ljevica* sa svojim motom „Za socijalizam zasnovan na slobodi“ zalaže se za razvoj i širenje socijalističke libertarijanske prakse. Iako su ideje libertarijanizma o minimalističkoj državi, slobodnome tržištu i individualizmu sa socijalizmom potpuno oprečni, ova stranica se u tome aspektu ograđuje i navodi „Makar pokušavamo izbjeći vezanje na ključne principe i pojmove ipak postoji nekolicina stvari kojima možemo opisati formu naše organizacije“ (<https://www.libertarijanska-ljevica.org/>). Ova platforma, iako slabo aktivna, dobila je određen broj kritika. Zvonimir Despot piše o incidentu na jednom javnom skupu „Na skupu koji se zalaže za ljudska prava, za jednakost ljudi bez obzira na razlike, pojavi se ogroman transparent na kojemu je stajalo kako je biti (neo)liberal mentalna bolest... Da bude stvar još apsurdnija, ispod tog teksta stoji zvijezda petokraka koja je baš simbol sloboda, a u potpisu libertarijanska ljevica“ (Despot, 2022).

S druge strane razvidna je i kritika upućena libertarijanizmu od strane ljevice. Pa tako na primjer Dragan Grozdanić u članku naziva „Besramni šou biznis“ intervjuira Matu Kapovića, redovitog profesora na Odsjeku za lingvistiku Filozofskog Fakulteta u Zagrebu. U članku se navodi kako mnogi poslovno uspješni ljudi zagovaraju libertarijanizam i neuplitanje države u ekonomsku sferu, a upravo ti ljudi posluju sa državom „Teško se sjetiti ijednog ‘poduzetnika’ koji u medijima zagovara privatizaciju svega, a da zapravo ne zarađuje na državi – bilo da je riječ o državnim subvencijama, prodaji WC-papira ministarstvima ili raznim savjetničkim i PR poslovima... No

pokazalo se već, nastavlja naš sugovornik Kapović, da je libertarijanizam kao organska ideologija sitne buržoazije i *wannabe* buržoazije licemjerman jer su svi njegovi reprezentanti prihvatili pomoć države“ (Grozđanić, 2020). Nespojivost socijalizma i ljevice te libertarijanizma razvidna je i iz završne izjave u članku „Sve što, drugim riječima, Davor Huić, Saša Cvetojević, Hrvoje Bujas i slična ekipa u javnosti zagovara je čista klasna politika – oni se bore za više resursa, sredstava za sebe i svoje kompanjone, a nauštrb javnog interesa, radništva i društvene većine“ (Grozđanić, 2020).

Jedini oblik udruživanja libertarijanaca u Hrvatskoj, sa izuzetkom platforme libertarijanska ljevica, su tri Facebook grupe. Prva se zove *Libertarijanci bez granica* koja broji 1100 članova i opis joj glasi „filozofija slobode i ekonomija prosperiteta“. Druga je *Libertarijanski Lounge* s 1500 članova, a treća je *Libertarijanci koji govore naški* s 4200 članova. Valja napomenuti kako ove grupe nisu isključivo namijenjene hrvatskoj publici te je određen broj članova i iz susjednih država i zato zbroj članova grupa nije reprezentativan broju samoidentificiranih libertarijanaca u Hrvatskoj.

3. Teorijske postavke

Da bi smo uopće znali što libertarijanizam predstavlja i koje političke stavove i svjetonazore zastupa mora ga se detaljnije prikazati i analizirati, a potom i odrediti njegove značajke i mjerljive aspekte. Poznati filozofi 18. i 19. stoljeća poput Johna Lockeja, Adama Smitha i Johna Stuarta Milla zalagali su se za jačanje sloboda i djelomičan otpor vladavini monarhije.³ Takvi politički mislioci postali su poznati kao liberali (Tomasi i Zwolinski, 2023). Locke piše o prirodnom pravu i o neotuđivom vlasništvu koje pripada svakome pojedincu koje proizlazi iz tog prirodnog prava „Pojedinci imaju neotuđivo pravo na život i slobodu i stječu pravo na prethodno neposjedovanu imovinu s kojom 'miješaju svoj rad', kao što je poljodjelstvo. Uloga vlade je zaštititi 'živote, slobode i imovinu' ljudi“ (Boaz 1997: 36). U doba apsolutizma mnogi pisci zagovaraju veće slobode i manji državni stisak, smatrajući kako će manji državni nameti i veća sloboda trgovine pridonijeti većoj

³ Iako sva tri autora zagovaraju određeno uplitanje države u svome *opusu*.
<https://prospect.org/power/sorry-john-stuart-mill-libertarian/>

harmoniji i prosperitetu. U 18. stoljeću na francuskome dvoru nastaje izreka koja kasnije postaje sinonim za libertarijansku ideologiju *laissez faire*, koja u prijevodu znači „pusti neka radi“. Sloboda tržišta koje se samo najbolje regulira ideja je koja se kosila mnogim državnim politikama toga doba. (Boaz, 2015: 46). Adam Smith, poznati škotski prosvjetitelj i jedan od utemeljitelja moderne ekonomske misli razvija ideju o slobodnome tržištu. Smith argumentira kako ljudi kada su prepušteni sami sebi, djeluju u najboljem interesu koji vodi do međusobne suradnje, a produkt toga je kapitalizam. Kroz svoj opus Smith je razvio ideju spontanog poretka kao jednog od glavnih postulata libertarijanizma „ Smith je naglasio da red u ljudskim poslovima nastaje spontano. Pustite ljude da slobodno komuniciraju jedni s drugima, štite svoja prava na slobodu i vlasništvo, i red će se pojaviti bez središnjeg usmjeravanja. Tržišna ekonomija je jedan oblik spontanog poretka“ (Boaz, 2015: 48). Kao kolijevku modernog libertarijanizma smatraju se SAD, a sami osnivački akti te države uzimaju se kao početni postulati libertarijanske ideologije. Thomas Jefferson u Deklaraciji o neovisnosti iz 1776. navodi ljudska prava i slobode kao prirodna i neotuđiva te definira vlast kao ograničenu i podređenu narodu „Jefferson je jezgrovito istaknuo tri točke: da ljudi imaju prirodna prava; da je svrha vlade zaštititi ta prava; i da ako vlada prekorači svoju pravu svrhu, ljudi imaju pravo 'izmijeniti je ili ukinuti“ (Boaz, 2015: 50). Nadalje, Ustav Sjedinjenih Američkih Država kao vrhovni dokument te države naziva ljude slobodnima i garantira im prava i slobode, a moć države proizlazi iz pojedinaca i nije samodostatna i neograničena „Kao što je napisano, izvorni Ustav Sjedinjenih Država, zajedno sa svojim amandmanima, može biti najeksplicitniji libertarijanski upravljački dokument ikada donesen u zakon“ (Barnett, 2008: 32). Za vrijeme 19. stoljeća u Europi, prvenstveno Francuskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu, dolazi do političkog i ideološkog sukoba između liberala, socijalista i starih monarhijskih struja. Kako bi održali svoje slobode liberali toga doba zauzimaju oštriji stav iz kojega proizlazi današnji libertarijanizam „Libertarijanski radikalizam nastao je iz želje da se zaštite postojeće slobode od moguće egzistencijalne opasnosti... Suočeni sa opasnošću socijalističke revolucije sredinom stoljeća, i postupnim jačanjem državnog socijalizma pod kraj stoljeća, libertarijanci su radikalizirali klasične liberalne principe vlasništva i slobodnog tržišta u skoro apsolutne imperativne“ (Tomasi i Zwolinski, 2023: 3). Za to vrijeme u SAD-u glavni neprijatelj klasičnih liberala bilo je robovlasništvo u vidu negiranja sloboda svim pojedincima. Također, problem kod robovlasništva za libertarijance bio je taj što se koristi nečiji rad bez da ga se za to kompenzira, što je bilo podudarno s borbom za prava ostalih radnika te se može smatrati utjecanjem na tržište

„Nadograđujući svoju analizu nepravde ropstva, usredotočili su se na imovinske zahtjeve pojedinačnih radnika i inzistirali na tome da svaka osoba ima prirodno pravo na pune plodove svog rada: osuđujući tako ne samo ropstvo, već oporezivanje, izrabljivanje“ (Tomasi i Zwolinski, 2023: 3-4).

Početkom 20. stoljeća dolazi do promjene paradigme gdje se ideali poput moćne države, ograničenja slobode tržišta i ograničenja u privatnoj sferi počinju nazivati liberalnima. Liberalizam počinje preuzimati elemente kolektivismu. „Novi“ liberalizam postaje jedna od glavnih ideologija 20. stoljeća dok se na filozofe poput Lockeja i Millera gleda kao na klasične liberale (Boaz, 1997). Uzrok tome bio je priljev novih socijalističkih ideja i utjecaja markizima na mlade generacije liberalnih intelektualaca „Jedan je problem bio taj što su se liberali ulijenili; zaboravili su Jeffersonovu opomenu da je 'vječna budnost cijena slobode' i zaključili da bi očiti društveni sklad i obilje koje donosi liberalizam značili da nitko neće htjeti oživjeti stari poredak“ (Boaz, 1997: 46). Moderni libertarijanizam se često uspoređuje s klasičnim liberalizmom, kako u idejama koje ove ideologije zastupaju tako i u odmaku obje s modernim poimanjem liberalizma. Međutim, postoje određene razlike. Za libertarijance slobodno tržište je polazni neosporivi postulat u čijoj apsolutnoj slobodi od državne intervencije nema kompromisa. Također, prava pojedinaca su apsolutna i nepovrediva, individualizam i pravo vlasništva su za libertarijance moralni imperativi, dok kod klasičnih liberala ovi aspekti su manje apsolutnog karaktera i više ideali koji se međusobno dopunjavaju i kontriraju oprečnim idealima kako bi se stvorila određena ravnoteža (Tomasi i Zwolinski, 2023). Za vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata uloga države jača i dolazi do promjene paradigme o tome koliko bi država trebala imati upliva u tržište zbog utjecaja velike depresije 1930-ih „Zamjena liberalizma etatizmom i nacionalizmom bila je velikim dijelom kriva, a sam rat je možda liberalizmu zadao smrtni udarac. U Sjedinjenim Državama i Europi, vlade su povećale svoj opseg i moć kao odgovor na rat. Pretjerano oporezivanje, novačenje, cenzura, nacionalizacija i centralno planiranje...“ (Boaz, 1997: 52). Prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata do izražaja dolazi Austrijska ekonomska škola čiji je predvodnik Ludwig von Mises kao veliki protivnik socijalizma. Mises piše svoje djelo *Socijalizam* kako bi dao kritiku da u uređenju bez privatnog vlasništva i cijena ne bi se znalo što se treba proizvoditi i u kojim količinama. Njegov učenik Friedrich Hayek piše knjigu *Put u kmetstvo* (Road to Serfdom) u kojoj govori o opasnosti od planske ekonomije koja će stvoriti još veće podjele i odvesti društva u feudalno uređenje. (Boaz, 1997: 52-53). Jedna od najpoznatijih poslijeratnih libertarijanskih mislilaca je Ayn Rand koja je

dala značajan doprinos razvoju libertarijanizma kroz svoju filozofiju objektivizma i promicanje individualizma. Teorijsko zagovaranje individualizma i potrage za vlastitom srećom snažno je odjekivalo s libertarijanskim načelima. Tvrdila je da su individualna prava najvažnija i da se pojedinci ne bi trebali žrtvovati zbog kolektivne ili vladine kontrole. Njezini je opus pružio filozofsku potporu za libertarijansko uvjerenje o ograničenom uplitanju vlade u osobne i ekonomske poslove. (Boaz, 2015: 63).

Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća najznačajnije ime libertarijanske misli bio je Murray Rothbard, američki ekonomist, povjesničar i politički teoretičar. Poznat je po svom radu vezanom za libertarijansku političku filozofiju i ekonomiju Austrijske škole. Rothbard je bio ključna osoba u razvoju moderne libertarijanske misli i kao takav utjecao je na oblikovanje modernog libertarijanskog pokreta u Sjedinjenim Državama. Zalagao se za prirodno pravo i smatrao je društvo bez nacionalne države putem u mir, slobodu i prosperitet za sve. U svome opusu razvija potpunu libertarijansku teoriju počevši od Američke revolucije koju naziva najlibertarijanskijom od svih u povijesti. Njegovo najpoznatije djelo *Za novu slobodu: Libertarijanski Manifesto* detaljno opisuje američku povijest, sukob sloboda i kontrole države, zatim pokazuje kako bi tržište trebalo pobijediti državu i zašto nije potrebna država da bi vladao mir. (Mises institute, 2006). Rothbard se zalagao da libertarijanizam bude jedan politički spektar, a njegova suprotnost konzervativizam.

Moderni libertarijanizam doživljava svoju renesansu 1974. godine kada Robert Nozick objavljuje knjigu pod nazivom *Anarhija, Država i Utopija*. Nastala je kao odgovor na *Teoriju pravde (Theory of justice)* Johna Rawlsa, a u knjizi se jasno postavljaju principi početne distribucije dobara, minimalističke države koja služi samo za osiguravanje ugovornih obveza između pojedinaca i zaštitu od nasilja, individualizam i apsolutne slobode pojedinca dokle god ne čini ništa na štetu drugog. Nozickova knjiga kao i filozofija općenito nisu savršeno razrađene te imaju određene nekonzistentnosti kao i izbjegavanje rješavanja određenih dilema koje se logički same nameću „Možemo reći da jedna kontroverzna teorija, što Nozickova bez sumnje jest, zahtijeva mnogo više pozitivnih argumenata, umjesto napadanja svojih neistomišljenika, ostavljajući nas skoro pa u potpunom mraku glede Nozickovih moralnih principa” (Šturanović, 2017: 65). Okosnica Nozickova rada je distribucija dobara i dobrovoljno udruživanje u *ultraminimalističku državu*. Problem nastaje što pristupanje u takvo udruženje je posve dobrovoljno i nameće se problem

jednakosti redistribucije zaštite od strane takve države prema onima koji su pristali biti njeni članovi naspram onih koji se na to nisu odlučili. (Šturanović, 2017). Usprkos kritikama Nozick je razradio kako nastaje i zašto je održiva minimalistička država.⁴

Iako je Nozickova politička teorija bila više reakcija na liberalnu renesansu vođenu Rawlsovom *Teorijom pravde*, libertarijanizam druge polovice 20. stoljeća etablirao se kao otpor svim ostalim političkim ideologijama poput odumirućeg komunizma i sve više prevladavajućeg socijalizma pod krinkom liberalizma. Većina alternativa libertarijanizmu poput komunizma, socijalizma i države blagostanja imale su priliku donijeti mir i blagostanje u državama u kojima su bile dominante ideologije vlasti međutim, sve su podbacile. Odumiranjem velikih apsolutističkih ideologija na scenu stupa državno sponzorirani liberalizam, prvenstveno u SAD-u gdje se potkraj 20. stoljeća intenzivira ideološki procjep između zagovaratelja jake države koja ima značajan utjecaj na tržište i slobodu pojedinaca te zagovaratelja starih sloboda i minimalističke države za koje libertarijanci smatraju da su osnovne vrijednosti na kojima je SAD osnovan i na kojima počiva. (Boaz, 1997). Sažetak političke misli modernih mislioca libertarijanizma Roberta Nozicka, Murraya Rothbarda i Ayn Randt je „Pojedinci imaju pravo činiti što god žele, sve dok poštuju jednaka prava drugih. Uloga vlade je zaštititi individualna prava od stranih agresora i od susjeda koji nas ubijaju, siluju, pljačkaju, napadaju ili varaju. A ako vlada želi učiniti više od toga, sama će nas lišiti naših prava i sloboda“ (Boaz, 1997: 54).

Uzevši sve u obzir nameće se pitanje kako točno odrediti što je libertarijanizam, je li to politička, ekonomska ili moralna filozofija ili jednostavno skup inherentnih vrijednosti kroz koje pojedinac promatra svijet oko sebe. Ako uzmemo Roberta Nozicka, ekonomista Milтона Friedmana, filozofkinju Aynu Randt ili aktivista Murraya Rothbarda kao libertarijanske mislioce u svojim respektabilnim poljima, što oni imaju zajedničko? Prvenstveno, zajednička su im osnovna uvjerenja poput nepovjerenja prema vlasti i zalaganje za manje ovlasti države, apsolutnost privatnog vlasništva, slobodno tržište, ljubav prema kapitalizmu i neodobranje socijalizma. (Tomasi i Zwolinski, 2023: 1-3). Također, libertarijanizam je vrlo teško svrstati na političkoj skali lijevo-desno. Određeni pojedinci koji sebe smatraju libertarijancima mogu se svrstati na skali od

⁴ „Novi kut ove teme predstavljen je u genijalnom objašnjenju Ralfa Badera o tome kako Nozickov prikaz načina na koji bi minimalne države nastale bez kršenja prava podržava zahtjev pravde da se stvarna stanja koja nisu minimalna transformiraju u minimalna stanja“ (www.plato.stanford.edu).

radikalno lijevo u obliku anarho-libertarijanizma do radikalno desno. Percepcija akademskih znanstvenika koji se smatraju libertarijancima je da zauzimaju desnu, ali ne radikalno desnu poziciju gdje se za libertarijance kaže da su „socijalni darvinisti“ (Tomasi i Zwolinski, 2023: 2). Isto tako Murray Rothbard daje vrlo značajan uvid u to smatra li se libertarijanizam ljevicom, desnicom ili možda posebnim pravcem:

„Libertarijanac favorizira pravo na neograničeno privatno vlasništvo i slobodnu razmjenu; dakle, sustav 'laissez-faire kapitalizma'. Ponovno u aktualnoj terminologiji, libertarijanska pozicija spram vlasništva i ekonomije zvala bi se 'ekstremna desnica'. Ali libertarijanac ne vidi nikakvu nedosljednost u tome što je 'ljevičar' po nekim pitanjima i 'desničar' po drugima. Baš suprotno, on svoj vlastiti stav vidi kao gotovo jedini dosljedan, dosljedan u ime slobode svakog pojedinca. Jer kako se može ljevičar suprotstaviti nasilju rata i novačenja dok u isto vrijeme podupire nasilje oporezivanjem i državnu kontrolu?“ (Rothbard, 2006: 28).

S druge strane neki znanstvenici smatraju kako libertarijanizam uopće ne spada na skalu lijevo-desno:

„U suvremenom američkom lijevo-desnom spektru, libertarijanizam nije ni lijevo ni desno. Libertarijanci dosljedno vjeruju u individualnu slobodu i ograničenu vladu, za razliku od suvremenih liberala ili suvremenih konzervativaca. Neki novinari kažu da su libertarijanci konzervativni u ekonomskim pitanjima, a liberalni u društvenim pitanjima, ali bilo bi logičnije reći da su suvremeni liberali libertarijanci u (nekim) društvenim pitanjima, ali etatisti u ekonomskim pitanjima, dok su suvremeni konzervativci libertarijanci u (nekim) ekonomskim pitanjima, ali su etatisti u društvenim pitanjima“ (Boaz, 1997: 22-23).

Jedna od značajki libertarijanizma je da osim svojih postulata ima vrlo širok spektar interpretacije i fluidne granice unutar kojih se mogu svrstati različiti slični, ali ne i isti svjetonazori i mišljenja. Kako bi se pobliže odredile značajke, mjerljivi parametri i obilježja libertarijanizma, detaljno će se prikazati osam značajki to jest okosnica libertarijanizma koje se mogu razraditi, operacionalizirati i na temelju njih pokušati utvrditi prisutnost libertarijanizma u Hrvatskoj.

3.1. Razrada koncepata libertarijanizma

Konsenzus među libertarijanskim autorima i akademskom zajednicom koja proučava ovu političku ideologiju je da su ključni koncepti: individualizam, slobodno tržište, sloboda pojedinca, spontani poredak, vladavina prava, ograničena vlast, mir i prirodno podudaranje interesa (Boaz, 1997).

Prava pojedinaca kao najvažniji koncept libertarijanizma u obliku prirodnih prava su kao takva dana, a ne proizlaze iz države ili vlasti. Prvenstveno pravo je pravo privatnog vlasništva „Libertarijanci su praktički definirani svojom predanošću slobodi i pravima privatnog vlasništva. Neki libertarijanci, poput Jana Narvesona, čak idu toliko daleko da izjednačavaju to dvoje – tvrdeći da je sloboda zapravo samo po sebi vlasništvo“ (Zwolinski, 2013). Iz njega proizlazi sve što je ljudsko i što pojedinac u životu treba kako bi živio normalan život. Vlasništvo proizlazi iz ljudske sposobnosti da stvara i da posjeduje. „Vlasništvo je nužnost, 'imovina' ne znači jednostavno zemljište ili bilo koje drugo fizičko dobro. Imovina je sve što ljudi mogu koristiti, kontrolirati ili čime raspolažu. Vlasničko pravo znači slobodu korištenja, kontrole ili raspolaganja predmetom ili entitetom. Je li to loša, izrabljivačka potreba?“ (Boaz, 2015: 70). Zatim, pojedinac ima pravo na život, slobodu i nitko mu nema pravo oduzeti ta prava. Libertarijanci zagovaraju jednakost u pravima, ali osporavaju jednakost prilika i jednakost ishoda kao neprirodna izjednačavanja koja impliciraju uplitanje određenog autoriteta „Vrsta jednakosti prikladna za slobodno društvo su jednaka prava. Kao što je Deklaracija jasno rekla, prava nisu dar vlade. Ona su prirodna i nepromjenjiva, svojstvena prirodi čovječanstva i posjeduju ih ljudi zahvaljujući svojoj ljudskosti, posebno njihovoj sposobnosti da preuzmu odgovornost za svoje postupke“ (Boaz, 1997: 58). Za libertarijance pravo vlasništva znači apsolutnu slobodu raspolaganja privatnim vlasništvom, što isključuje i miješanje države putem oporezivanja prihoda koji se smatra privatnim vlasništvom. Ovo ukazuje i na razliku između libertarijanaca i liberala gdje libertarijanci raspolaganje tuđim privatnim vlasništvom bez izričitog pristanka smatraju nelegitimnim „Uzmimo, na primjer, instituciju oporezivanja, za koju etatisti tvrde da je u nekom smislu stvarno 'dobrovoljna'. Ako analiziramo oporezivanje, nalazimo da, među svim osobama i institucijama u društvu, samo vlast stječe svoje prihode putem prisilnog nasilja. Samo su libertarijanci spremni nazvati oporezivanje onim što jest: legaliziranom i organiziranom krađom velikih razmjera“ (Rothbard, 2006; 30).

Individualizam je koncept gdje pojedinac čini osnovnu jedinicu proučavanja iz koje proizlaze određena prava i obveze. Prednost ima prosperitet pojedinca, a ne skupine. Skupine i društva su samo veći broj pojedinaca na okupu i kao takvi nisu entiteti iz kojih proizlaze određena prava. Dostojanstvo pojedinca je u srži ovog koncepta, davanje prava i dostojanstva svim pojedincima bez obzira na rasu, spol ili bilo kakve druge razlike. Pojedinac je također nositelj određenih obveza, a to su odgovornost za svoja djela i poštivanje tuđih prava (Rothbard, 2006). Društvo i zajednice su samo oruđe putem kojeg pojedinci surađuju „Ne možemo pobjeći od odgovornosti za svoje

postupke okrivljujući društvo. Drugi nam ne mogu nametati obveze pozivajući se na navodna prava društva ili zajednice. U slobodnom društvu imamo svoja prirodna prava i opću obvezu poštivanja prava drugih pojedinaca“ (Boaz, 2015: 95). Ipak, određeni nivo udruženja je nužan radi lakšeg života i obavljanja ekonomskih razmjena. „Pojedinci imaju velike koristi od svojih interakcija s drugim pojedincima, što tradicionalni filozofi obično sažimaju kao 'suradnju', a moderni tekstovi o sociologiji i menadžmentu kao 'sinergiju'. Život bi doista bio gadan, okrutan i kratak da je usamljen“ (Boaz 1997: 84).

Slobodno tržište - gdje pojedinci trguju i posluju bez uplitanja države. Kada je tržište prepušteno pojedincima ono se najbolje samo regulira i postiže se najveći oblik pravednosti. Provođenje ugovornih obveza je jedino što država ili vlast moraju osiguravati kako bi pojedincima omogućili potpunu ekonomsku slobodu. Za libertarijance sudjelovanje na tržištu je potpuno dobrovoljno, svatko tko smatra kako tržište nije pravedno nije primoran sudjelovati u njemu. Tržište najbolje regulira samo sebe, razine ponude i potražnje su u prirodnome ekvilibriju ukoliko se vlast u njih ne miješa. Podjednako vrijedi za domaća tržišta kao i za međunarodno tržište. „Kada vlade ograničavaju međunarodnu trgovinu po nalogu domaćih interesnih skupina, one ometaju proces informiranja i koordinacije na tržištu. One 'štite' neke industrije i radna mjesta, ali samo nauštrb cijelog gospodarstva. Protekcionizam sprječava kapital i rad da se presele u svrhe koje bi bolje zadovoljile potražnju potrošača“ (Boaz, 2015: 186). Država nameće politiku nad tržište kroz razne politike zapošljavanja, fiskalne i monetarne politike, socijalne politike. Sve ove politike umjetno stvaraju neprirodnu raspodjelu resursa i izazivaju umjetno izjednačavanje pojedinaca što na kraju šteti tržištu u cjelini i svim pojedincima koji se njime koriste ugrožavajući njihovo vlasništvo „Svaki novi porez, svaka nova regulacija, čini imovinu malo manje sigurnom, daje svakom pojedincu malo manje poticaja za stvaranje bogatstva, čini naše društvo malo manje prilagodljivim promjenama, malo više koncentrira moć. Postoji dosta propasti u jednoj naciji, ali civilno društvo nije beskrajno otporno“ (Boaz, 1997: 160).

Spontani poredak je udruživanje pojedinaca bez organizacije od strane vlasti. Novac, jezik i pravo sve je to nastalo spontano bez uplitanja države. Libertarijanci smatraju da iz sociološkog aspekta, kada su prepušteni sami sebi, veliki broj pojedinaca ostvaruje slične interese i spontano se organiziraju u društva koja su funkcionalna. Nije potrebna državna intervencija kako bi se pojedinci organizirali i surađivali „Lako je pretpostaviti da red mora nametnuti središnja vlast, kao što mi

namećemo red kolekciji poštanskih markica ili slotovima u zračnoj luci. Uvid libertarijanske društvene analize je da red u društvu nastaje spontano, iz djelovanja tisuća ili milijuna pojedinaca koji koordiniraju svoje djelovanje s djelovanjem drugih kako bi postigli svoje svrhe. Tijekom ljudske povijesti postupno smo se opredjeljivali za više slobode, a ipak smo uspjeli razviti složeno društvo zamršene organizacije“ (Boaz, 2015: 26). Vrhunac takvih društva je civilno društvo koje je nastalo samo i spontano i nije pod jurisdikcijom nikakve vlasti (Boaz, 1997: 18).

Vladavina prava zapravo zagovara društvo uređeno po načelu slobode unutar zakona. U libertarijanskom društvu, pojedinci su slobodni voditi svoje živote kako smatraju prikladnim, sve dok ne krše jednaka prava drugih, što znači da su pojedinci podložni fiksnim i nepristranim pravnim pravilima, a ne proizvoljnim diktatima. Ova pravna načela nastaju spontano i odnose se na sve članove društva. Ključni aspekt libertarijanizma je da ova pravna načela trebaju štiti individualne slobode i prava, dopuštajući ljudima da traže sreću na svoje jedinstvene načine. Ne namećući određeni ishod ili cilj, već pružajući okvir unutar kojeg ljudi mogu odgovorno ostvarivati svoju slobodu bez štete drugima (Boaz, 1997: 18). U ovome aspektu vidljiv je spoj ostalih postulata koji su međusobno povezani, kako objašnjava Rothbard kroz primjer potencijalnog libertarijanskog pravnog sustava „Pravni bi kodeks, jednostavno, inzistirao na libertarijanskom načelu zabrane agresije na osobu ili imovinu, definirao vlasnička prava u skladu s libertarijanskim načelom, postavio pravila o dokazima (kao što se trenutno primjenjuju) u odlučivanju tko su krivci u bilo kojem sporu i postavljanju kodeksa maksimalne kazne za bilo koji zločin. U okviru takvog zakonika pojedini sudovi natjecali bi se sa najučinkovitijim postupcima i tržište bi tada odlučilo jesu li suci, porote itd. najučinkovitije metode pružanja pravosudnih usluga“ (Rothbard, 2006: 282).

Nepovjerenje prema državi i ograničenje vlasti. Vlast štiti prava pojedinaca, ali u sebi sadrži opasnost da postane prenametljiva, restriktivna i počne ugrožavati osnovna prava i slobode. Zato kroz ustav i druge restrikcije treba ograničiti opseg vlasti kako ne bi mogla ugroziti prava i slobode pojedinaca (Boaz, 1997: 18). Za libertarijance prevelika moć države oduvijek je bila jedna od najvećih prijetnji za razvoj pojedinca i slobode, za vrijeme 18. stoljeća klasični liberali su pisali „Ljudska povijest je zapis o nezaustavljivom sukobu između moći i slobode, s moći (vlast) je uvijek spremna povećati svoj opseg za zadiranje u ljudska prava i zadiranje u njihove slobode. Stoga, izjavio je Cato, moć mora biti mala i suočena s vječnim oprezom i neprijateljstvom dijela javnosti spremne paziti da uvijek ostane unutar svojih uskih granica“ (Rothbard, 2006: 4).

Mir kao jedan od postulata libertarijanizma govori o svijesti kako rat donosi patnju i narušava suradnju pojedinaca. Osim toga rat pridonosi ekonomskom gubitku, ali i pomaže staviti sve veću moć u ruke vlasti „Militarizam, u kojem država oporezuje građane kako bi se pripremila za rat s drugim državama, je neprihvatljiv“ (Tomasi i Zwolinski, 2023: 4). Usprkos jačanju vlasti za vrijeme rata, zbog čega vlasti ponekad mir i nije u interesu, obično su pojedinci ti koji izvolijevaju bitke i podnose ultimativnu žrtvu za svoj dom. (Boaz, 1997: 19-20) Prisiljavanje pojedinaca, od strane države, da odlaze u rat je kršenje njihovih osnovnih sloboda „Nadalje, vojni rok smatra se ropstvom u masovnim razmjerima. I obzirom da rat, pogotovo moderni rat, povlači za sobom masovni pokolj civila, libertarijanstvo takve sukobe smatra masovnim ubojstvima i stoga potpuno nelegitimnim“ (Rothbard, 2006: 27).

Prirodno podudaranje interesa pojedinaca je donekle apstraktni postulat libertarijanizma po kojem miroljubivi pojedinci, kada su prepušteni sami sebi, u pravednom društvu, razvijaju slične interese koji se potom na slobodnome tržištu pravedno distribuiraju. Problem nastaje kada država intervenira i nameće političke interese i nagrade koji su po ovome viđenju nepravedni „Individualni planovi jedne osobe - koji mogu uključivati dobivanje posla, pokretanje posla, kupnju kuće i tako dalje - mogu biti u sukobu s planovima drugih, tako da tržište tjera mnoge od nas da promijenimo svoje planove. Ali svi mi napredujemo zahvaljujući djelovanju slobodnog tržišta i nema inherentnih sukoba između farmera i trgovaca, proizvođača i uvoznika. Tek kada vlada počne dijeliti nagrade na temelju političkog pritiska, nalazimo se uključeni u grupni sukob, tjerani da se organiziramo i borimo s drugim skupinama za dio političke moći“ (Boaz, 1997: 19).

4. Razrada teze

Uzevši u obzir kako ne postoji libertarijanska stranka u Hrvatskoj niti bilo kakav drugi oblik organiziranog udruženja poželjno bi bilo dokazati prisutnost libertarijanizma u postotku koji je statistički relevantan. Jedini oblik udruženja libertarijanaca u Hrvatskoj je malen broj grupa na društvenim mrežama. To dovodi do prvog problema, a to je prisutnost i mjerenje libertarijanizma. Određena prijašnja ispitivanja fokusirala su se na ispitivanje vrijednosnih stavova, morala, odnosa prema slobodi i svjetonazorskih karakteristika „Libertarijanci su sve istaknutija ideološka skupina

u američkoj politici, ali su uglavnom neproučeni. Kroz 16 mjera u velikom web uzorku koji je uključivao 11,994 samoidentificiranih libertarijanaca, nastojali smo razumjeti moralne i psihološke karakteristike samoidentificiranih libertarijanaca“ (Iyer i dr, 2012). U navedenom istraživanju čestice koje su se ispitivale su bile grupirane u skupine o moralu (pravednost, autoritet, nasilje, dobročinstvo), etičnosti (idealizam, relativizam), sloboda (građanska, ekonomska). Istraživanje je zahvatilo primarno tri ideologije: libertarijanizam, liberalizam i konzervativizam te ponudilo razlike među pristašama tih teorija „Budući da naš uzorak nije reprezentativan, ne tvrdimo da opisujemo apsolutni postotak libertarijanaca koji imaju bilo koje određeno uvjerenje ili dijele bilo koju osobinu. Umjesto toga, naš je cilj usporediti libertarijance s liberalima i konzervativcima na temelju različitih osobina ličnosti, kako bismo ispitali nalaze li se odnosi između sklonosti, vrijednosti i društvenog funkcioniranja u prethodnim istraživanjima također pronađeni unutar samoidentificiranih libertarijanaca“ (Iyer i dr, 2012). Primjer operacionalizacije i mjerenja faktora libertarijanizma u najvećoj mjeri se provodi sa ispitivanjem slaganja na Likertovoj skali sa određenim vrijednosnim izjavama

„Haidt i njegovi kolege na kraju su prepoznali da je njihov Upitnik o moralnim temeljima zasjenjen liberalnom akademskom pristranošću jer nisu uključili šesti moralni temelj, slobodu. Razvili su ljestvicu slobode kako bi ispitali ovu moralnu dimenziju. (Primjeri vrijednosti: Ljudi koji su uspješni u poslu imaju pravo uživati u svom bogatstvu kako smatraju prikladnim; svatko bi trebao biti slobodan činiti što želi, sve dok ne narušava jednaku slobodu drugih.)... (Bailey, 2010). Na temelju ovih podataka o vrijednostima, Haidt i njegovi kolege zaključuju: "Libertarijanci se mogu bojati da su moralna pitanja koja obično podržavaju liberali ili konzervativci tvrdnje koje se mogu koristiti za gaženje individualnih prava - libertarijanske svete vrijednosti. Jasno je da libertarijanci nisu amoralni. Umjesto toga, standardne ljestvice moralnosti loše mjere njihovu jedinu središnju i prevladavajuću moralnu predanost."“ (Bailey, cit. prema Haidt, 2010).

Sljedeća stavka je odnos samoidentifikacije i pokazatelja libertarijanizma kroz razrađene koncepte. Za očekivati je kako će se određen broj ispitanika samoidentificirati kao libertarijanci međutim hoće li njihovi stavovi poduprijeti njihov deklarirani politički smjer ostaje otvoreno. Također, za pretpostaviti je kako većina ispitanika nije upoznata sa pojmom i ideologijom libertarijanizma te, ukoliko se njihovi stavovi pokažu donekle podudarnim libertarijanizmu, ali njihova samoidentifikacija bude nekog drugog političkog usmjerenja, to će jasno ukazivati kako postoje odrednice libertarijanizma usprkos nedostatku teorijskog znanja o politici. Očekivani postotak

libertarijanaca u upitniku je 5-10% „Iako ne postoji savršena metoda, činjenica da znanstvenici koji koriste niz različitih pitanja, definicija i statističkih tehnika još uvijek otkrivaju da je broj negdje između 7-22% daje nam neku ideju da je broj libertarijanaca znatno veći od 0“ (Ekins, 2017). Po pitanju skale lijevo-desno očekivano je kako će se samoidentificirani libertarijanci nalaziti na desnom spektru skale uz minimalnu prisutnost na krajevima skale. Isto tako se očekuje da ispitanici koji imaju određene odrednice libertarijanizma, ali se izjašnjavaju pod drugom političkom ideologijom više naginju desnome spektru.

Na posljetku dolazimo do prediktora libertarijanizma, prediktori za koje se očekuje da prevladavaju među samoidentificiranim libertarijancima su: relativno mlađa populacija, rijetko idu u crkvu i imaju negativan stav prema vlasti i razini demokracije u Hrvatskoj te preferiraju ekonomsku slobodu u odnosu na građansku. Razmatrajući koncepte libertarijanizma koji se ispituju, a to su: individualizam naspram kolektivizmu, ekonomska sloboda naspram građanskoj, sloboda pojedinca i apsolutno pravo vlasništva, slobodno tržište, minimalistička uloga države, sloboda pod vladavinom prava, odricanje države od nameta i socijalnih politika. Očekuje se kako će koncept individualizma biti slabo zatupljen radi nasljeđa socijalizma i socijalnih politika u hrvatskome društvu. Po pitanju građanske i ekonomske slobode, mladi i oni koji naginju desno uz libertarijance bi trebali dati prednost ekonomskoj slobodi. Također, utjecaj socijalizma imat će veliku implikaciju na percepciju o slobodnome tržištu i naviku da država regulira mnoge aspekte ekonomije, što je moguće objasniti i takozvanim *egalitarnim sindromom* „Taj kulturni sklop zapravo je 'rezidualni faktor' koji ima važnu ulogu u zaostajanju 'naše zemlje za zapadnom Europom' (Županov 1970: 239 cit. prema Burić i Štulhofer 2020: 15). Za očekivati je kako će prednost apsolutno slobodnom tržištu dati sami libertarijanci dok će svi drugi ispitanici podržavati određenu razinu upletenosti države u tržište. Sloboda pod vladavinom prava je koncept koji libertarijanci zastupaju u apsolutnome obliku, određene liberalne i socijaldemokratske politike i njihovi sljedbenici nisu voljni davati apsolutnu slobodu pojedincima. Slaganje s određenim brojem koncepata može ukazivati na postojanje sklonosti određenom libertarijanskom mišljenju o određenim temama i kod ljudi koji se tako ne identificiraju, već se njihove internalizirane vrijednosti podudaraju s vrijednostima koje zastupa libertarijanizam.

4.1. Metodologija

U ovom radu koristi se transverzalni istraživački dizajn uz vrijednosno neutralno stajalište prema temi. Korištena je anketa kao metoda prikupljanja što većeg broja odgovora koji pokrivaju što širi

dijapazon spola, dobi, socioekonomskog i ideološkog stajališta ispitanika. Kvantitativna metoda odabrana je kako bi se što bolje prikazala hrvatska javnost u malom uzorku koji pokušava biti što reprezentativniji. Anketa se sastoji od tri dijela. Prvo su ispitani osnovni podaci; spol i dob. Obrazovanje se mjerilo pomoću višestruko ponuđenih odgovora (završena razina obrazovanja; osnovna škola, srednja škola, dodiplomski studij, diplomski studij, doktorat). Djelatnost zaposlenja se mjerila između ponuđenih odgovora (državna ili lokalna uprava, javni sektor, privatni sektor, samozaposlen, nezaposlen, student, umirovljenik i ostalo). Veličina mjesta u kojem žive se ispitala na skali do 10 tisuća stanovnika, 10 do 50 tisuća stanovnika, 50 do 100 tisuća stanovnika, 100 do 500 tisuća stanovnika i preko 500 tisuća stanovnika. Za ispitivanje pitanja ponuđen je prosjek mjesečnih primanja u Hrvatskoj te je ponuđena Likertova skala gdje je 1 = izrazito ispod prosjeka, a 5 = izrazito iznad prosjeka. To navodi da je vrijednost 3 ponuđeni prosjek primanja. Druga skupina pitanja odnosila se na operacionalizirane ključne koncepte libertarijanizma koji su ispitivani putem Likertove skale od 1-5 gdje 1 označava potpuno neslaganje sa konceptom dok 5 ukazuje na potpuno slaganje sa konceptom i jaku odrednicu libertarijanizma. Treća i finalna skupina pitanja odnosila se na svrstavanje na skali lijevo-desno (1-10) i samoodređivanje političkog svjetonazora neovisno o političkim strankama. Ponuđeni odgovori bili su: demokršćanstvo, socijaldemokracija, konzervativizam, komunizam, libertarijanizam, anarhizam, liberalizam, fašizam, nacionalizam i ništa od navedenog. Zatim slijede pitanja vezana za zadovoljstvo vlasti, državom, razinom demokracije i sekularizacije koja su mjerena izborom među ponuđenim odgovorima gdje je 1= vrlo nezadovoljan, 2 = donekle nezadovoljan, 3 = donekle zadovoljan, 4 = vrlo zadovoljan i 5 = ne mogu procijeniti. Učestalost odlaska u crkvu mjerila se na skali: nikada ili gotovo nikada, dva tri puta godišnje, jednom u dva mjeseca, jednom mjesečno, nekoliko puta mjesečno, jednom tjedno ili češće. Ovakav redoslijed pitanja odabran je s namjerom da ispitanici prvo odgovore na pitanja koja mjere odrednice libertarijanizma bez da su direktno upoznati s temom koja se ispituje, a tek potom obznane svoj politički svjetonazor. Ovo je učinjeno kako bi se povećala objektivnost i smanjila šansa da, ukoliko se ispitanike na početku upita za politički svjetonazor, oni odaberu jedan te sve ostale odgovore na njihova pitanja diktira odgovor koji su sami odabrali (Ekins, 2017). Anketa je provedena tijekom svibnja i lipnja 2023., a sudionicima se pristupilo putem društvenih mreža.

Ovakva metodologija slična je i na kvizu koji provodi internetska stranica „The Political Compass“ gdje se kroz 62 vrijednosne izjave na Likertovoj skali 1-4 ocjenjuju stavovi ispitanika koji se potom

svrstavaju na dvije osi. Prva os je ekonomska politika, a druga os je socijalna politika. Takva analiza, poznata kao „Nolanova tablica dijagram je političkog spektra koji je stvorio američki libertarijanski aktivist David Nolan 1969. godine, prikazujući politička stajališta duž dvije osi, koje predstavljaju ekonomsku slobodu i osobnu slobodu. Nolanova tablica proširuje analizu političkog pogleda izvan tradicionalne jednodimenzionalne podjele lijevo-desno/progresivno-konzervativno, pozicionirajući libertarijanizam izvan tradicionalnog spektra“ (definitions.net). Skraćena verzija istog kviza sa samo 10 pitanja zove se „World's Smallest Political Quiz“ (fraserinstitute.org).

4.2. Operacionalizacija koncepata libertarijanizma

U sljedećoj tablici prikazani su unaprijed utvrđeni koncepti libertarijanizma i pitanja odnosno vrijednosne izjave iz upitnika kojima se želi dokazat prisutnost određenog koncepta među ispitanicima.

Tablica 1: koncepti libertarijanizma i pitanja koja ih utvrđuju

Individualizam	<ol style="list-style-type: none"> 1. Što je Vama važnije? Prava i dobrobit pojedinaca ili prava i dobrobit zajednice. 2. Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.
Prava pojedinaca	<ol style="list-style-type: none"> 1. Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo. 2. Pojedinac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše. 3. Država bi trebala pojednostaviti proces nabave registriranog oružja za samoobranu i zaštitu.
Slobodno tržište	<ol style="list-style-type: none"> 1. Što je Vama važnije? Građanska sloboda (sloboda govora, sloboda vjeroispovijesti, sloboda seksualne orijentacije) ili ekonomska sloboda (slobodno tržište bez državnog uplitanja, manji državni nameti, apsolutna sloboda raspolaganja vlastitim novcem). 2. Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.

	<ol style="list-style-type: none"> 3. Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti. 4. Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.
Spontani poredak	<ol style="list-style-type: none"> 1. Socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije.
Vladavina prava	<ol style="list-style-type: none"> 1. Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).
Nepovjerenje prema državi i ograničenje vlasti	<ol style="list-style-type: none"> 1. Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta. 2. Država bi trebala legalizirati prostituciju. 3. Država bi trebala legalizirati drogu.
Prirodno podudaranje interesa	<ol style="list-style-type: none"> 1. Moralne vrijednosti bi trebale proizlaziti od pojedinca, bez pokušaja reguliranja od strane države.

5. Prikaz rezultata

Anketu je ispunilo 198 ispitanika, od čega je 42,4 posto žena (84 odgovora), a 57,6 posto muškaraca (114 odgovora). Dob ispitanika se proteže od 18 do 70 godina, s prosječnom dobi ispitanika od 32,4 godine. Po najvišoj završenoj razini obrazovanja 1,5 posto ima završenu osnovnu školu, 34,8 posto srednju školu, 22,2 posto dodiplomski studij, 39,9 posto diplomski studij te 1,5 posto ima završen doktorski studij. Po strukturi zaposlenosti najviše je studenata koji čine 37,4 posto ukupnog broja ispitanika, 29,3 posto je zaposlenih u privatnome sektoru, 12,1 posto u državnoj ili lokalnoj upravi, 9,6 u javnome sektoru, 7,6 posto samozaposlenih, dok je ostalih 4 posto nezaposlenih, umirovljenika i osoba koje se nisu htjele izjasniti. Nadalje, 59,1 posto ispitanika živi u mjestu većem od 500.000 stanovnika, 20,7 posto u mjestu do 10.000 stanovnika dok preostalih 20,2 posto živi u mjestima po veličini između ove dvije kategorije. U sljedećoj kategoriji 29,8 posto ispitanika tvrdi kako ima prosječna mjesečna primanja (prosjek 1094 eura neto prema državnom zavodu za statistiku 2023.), 16,2 posto ima izrazito ispod prosječna primanja, a 6,6 posto izrazito iznad prosječna.

Po pitanju političkog svjetonazora ispitanici su se izjašnjavali kako slijedi: liberalizam 23,2 posto, demokracija i socijaldemokracija po 15,7 posto, libertarijanizam 7,6 posto, konzervativizam 5,1 posto, nacionalizam 3 posto, anarhizam 2,5 posto, komunizam i fašizam po 1 posto te 25,3 posto onih koji su zaokružili ništa od navedenog. Nadalje, 61,6 posto ispitanika odgovorilo je kako im je ekonomska sloboda najvažnija, dok je 39,9 posto reklo kako im je važnija građanska sloboda. Također 55,1 posto izjasnilo se kako su im važniji prava i dobrobit zajednice dok se 44,9 posto odlučilo kako su im važniji prava i dobrobit pojedinca.

Kada bi analizirali prosječne vrijednosti ispitanika koji su se izjasnili kao libertarijanci kako bi stvorili „arhetipskog“ libertarijanca u Hrvatskoj on bi bio: muškarac star 37 godina sa završenim dodiplomski studijem samozaposlen ili vlasnik firme, živi u naselju veličine od 50 do 100 tisuća stanovnika, prosjek svojih primanja na skali 1-5 procjenjuje sa 3.4. Između građanske slobode i ekonomske slobode odabire ekonomsku, a između dobrobiti pojedinca ili zajednice odabire dobrobit pojedinca. Na političkoj skali lijevo-desno u rasponu 1-10 deklarira se sa brojem 6. U crkvu ne ide nikada ili gotovo nikada, donekle je nezadovoljan razinom sekularizacije u Hrvatskoj, vrlo je nezadovoljan ulogom države u Hrvatskoj i donekle je nezadovoljan načinom na koji demokracija funkcionira u Hrvatskoj.

U sljedećoj tablici prikazati će se prosječne vrijednosti odgovora na vrijednosne izjave kojima se mjerio libertarijanizam u usporedbi sa prosjekom svih odgovora iz ankete kako bi se usporedio raspon između odgovora libertarijanaca i svih ispitanika ukupno.

Tablica 2: prikaz odgovora Likеровih skala.

Likertova skala 1-5. 1 = u potpunosti se ne slažem, 5 = u potpunosti se slažem	Prosjek odgovora libertarijanaca	SD	Prosjek svih ispitanika	SD
Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo.	4.80	0.561	4.22	0.981
Pojedinac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše.	4.93	0.258	4.20	1.03
Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.	3.87	1.060	3.24	1.14
Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).	4.47	0.743	3.61	1.19
Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta.	3.40	1.298	2.48	1.17
Moralne vrijednosti bi trebale proizlaziti od pojedinca, bez pokušaja reguliranja od strane države.	4.33	1.113	3.49	1.26
Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti.	3.47	1.407	2.16	1.11
Socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije.	3.47	1.356	2.38	1.11
Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.	4.40	0.828	3.76	1.04
Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.	4.53	0.640	3.71	1.16
Država bi trebala legalizirati prostituciju.	4.07	1.223	3.30	1.55
Država bi trebala legalizirati drogu.	3.80	1.265	2.81	1.50
Država bi trebala pojednostaviti proces nabave registriranog oružja za samoobranu i zaštitu.	3.67	1.543	2.19	1.43

Iz tablice je vidljivo kako razlike u određenim odgovorima nisu velike, što se može protumačiti kao sklonost ili prisutnost određenih libertarijanskih obilježja među širom populacijom ili makar sličnih stavova sa onima po kojima se definiraju libertarijanci. Najzastupljeniji među odgovorima libertarijanaca su : apsolutna sloboda pojedinca (4.93), apsolutnost privatnog vlasništva (4.80) i sloboda raspolaganja mirovinskim i zdravstvenim davanjima (4.53). Ovi odgovori zastupaju *koncept slobode* i *koncept slobodnog tržišta* kao dva najvažnija koncepta od strane libertarijanaca u istraživanju. Nadalje; država bi se trebala odreći svih poreza i nameta (3.40), država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti (3.47) i socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije (3.47). Ovi odgovori spadaju u *koncept minimalističke države* koji je među libertarijancima u Hrvatskoj najslabije zastupljen. Najveći raspon vrijednosti između odgovora libertarijanaca i svih ispitanika bio je na vrijednosnu izjavu o oružju za samoobranu, ovdje dolazi do izražaja komponenta libertarijanaca o individualizmu i percepciji kako moraju brinuti sami za sebe što podrazumijeva i samoobranu, dok opća percepcija ispitanika je da će ih zaštititi država i organi vlasti polažući time puno više povjerenja u državu.

Kada se uspoređuje prosjek odgovora na pitanje oko važnosti građanske ili ekonomske slobode prosjek ispitanika je 1.60, a libertarijanaca 1.80. dok je na pitanje o važnosti prava i dobrobiti pojedinca ili zajednice prosjek svih odgovora 1.55, a libertarijanaca je 1.33. Ovdje je također vidljivo kako između prosjeka ispitanika i libertarijanaca postoji razlika, ali ona nije onolika koliko bi se očekivalo, prvenstveno radi prosjeka svih odgovora koji naginje više ka libertarijanizmu od očekivanog.

Tablica 3: ANOVA

Prosjeak vrijednosnih izjava i ideologije na Likertovoj skali 1-5 1 = u potpunosti se ne slažem, 5 = u potpunosti se slažem	Demokrišćanstvo	Socijaldemokracija	Konzervativizam	Libertarijanizam	Liberalizam	navedenog Ništa od	F	p
Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo.	4.19	3.87	4.60	4.80	4.37	4.20	3.87	0.005
Pojedinac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše.	3.94	4.00	4.00	4.93	4.52	4.14	11.30	<0.001
Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.	2.81	2.94	3.50	3.87	3.67	3.14	4.01	0.004
Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).	3.19	3.23	3.30	4.47	3.96	3.68	5.84	<0.001
Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta.	2.03	2.42	2.10	3.40	2.41	2.60	2.86	0.024
Moralne vrijednosti bi trebale proizlaziti od pojedinca, bez pokušaja reguliranja od strane države.	3.10	3.16	2.70	4.33	3.74	3.52	3.54	0.008
Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti.	1.74	1.68	2.30	3.47	1.98	2.34	5.62	<0.001
Socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije.	2.16	1.94	3.00	3.47	2.35	2.38	3.78	0.006
Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.	3.58	3.55	3.70	4.40	4.00	3.60	2.85	0.024
Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.	3.32	3.39	3.70	4.53	3.80	3.72	5.20	<0.001
Država bi trebala legalizirati prostituciju.	2.48	3.48	2.10	4.07	3.85	3.10	5.50	<0.001
Država bi trebala legalizirati drogu.	1.68	2.74	2.50	3.80	3.33	2.52	8.09	<0.001
Država bi trebala pojednostaviti proces nabave registriranog oružja za samoobranu i zaštitu.	1.71	1.61	3.00	3.67	2.07	1.98	5.09	<0.001

Libertarijanizam (prosjeak svih vrijednosnih izjava).	2.76	2.92	3.12	4.09	3.39	3.15	9.56	<0.001
Skala lijevo-desno.	7.13	3.97	7.20	6.07	4.80	5.10	24.02	<0.001

Bilješka: žuto obojana polja ideologije koje imaju statistički značajnu razliku prema libertarijanizmu

Kako bi istražili razliku u libertarijanizmu među skupinama s obzirom na njihovu samoidentifikaciju korišten je ANOVA test. Kako je $p < 0.05$ ($F = 7.17$, $df_1 = 9$, $df_2 = 187$) zaključujemo da postoji statistički značajna razlika između deklarirane ideologije i prosjeka odgovora libertarijanizma. Također proveden je i post-hoc test za razlike između svakog para grupa ideologije. Zanimljivo je primijetiti kao se prosjek liberala (3.39) i libertarijanaca (4.09) također statistički značajno razlikuju iako je najveća razlika između libertarijanaca i demokršćana. Komunistički, fašizam, anarhizam i nacionalizam su uklonjeni iz daljnje statističke obrade radi premalog broja ispitanika. Levenov test za homogenost varijanci među grupama potvrđuje kako su one homogene, pa je time zadovoljena i pretpostavka korištenja ANOVA-e. Također je zanimljivo vidjeti kako na pitanje o odricanju države svih poreza, nema statistički značajne razlike među libertarijancima i socijaldemokratima. Na posljertku važno je napomenuti kako statistički značajna razlika između libertarijanaca i kategorije ništa od navedenog je vidljiva u samo jednoj kategoriji, a to je prosjek libertarijanizma.

Kada se napravi korelacija svih 13 vrijednosnih izjava, tri izjave nemaju statistički značajnu korelaciju jer nije zadovoljen uvjet $p < 0.05$, a to su korelacija između *privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo* i varijabli *država bi trebala legalizirati drogu te država bi trebala legalizirati prostituciju*. Isto vrijedi i za korelaciju između *socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije*, a ne *državne institucije* i *država bi trebala legalizirati prostituciju*. Sve ostale vrijednosne izjave su u statistički značajnim korelacijama gdje je prosječni r u rasponu od 0.200 do 0.350. Također koristeći model linearne regresije na varijabli politička skala lijevo- desno sa vrijednosnim izjavama iz upitnika zaključujemo da nema statistički značajne linearne veze jer je $p = 0.26 > 0.05$. U sljedeće dvije tablice pokazati će se rezultati T testa gdje će se odabrane vrijednosne izjave prvo grupirati po

varijabli što je važnije građanske ili ekonomske slobode, a u drugoj tablici po varijabli što je važnije prava i dobrobit pojedinaca ili prava i dobrobit zajednice.

Tablica 4: T test za varijablu građanske ili ekonomske slobode.

Grupirajuća varijabla: što je važnije, građanska sloboda ili ekonomska sloboda	M1 građanska sloboda (prosjeak)	M2 ekonomska sloboda (prosjeak)	Student's t	p
Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo.	4.15	4.26	-0.762	0.447
Pojedinac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše.	4.05	4.30	-1.689	0.093
Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.	2.99	3.40	-2.540	0.012*
Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).	3.28	3.82	-3.229	0.001*
Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta.	2.10	2.74	-3.91	<0.001*
Moralne vrijednosti bi trebale proizlaziti od pojedinca, bez pokušaja reguliranja od strane države.	3.29	3.63	-1.86	0.064
Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti.	1.71	2.46	-4.923	<0.001*
Socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije.	2.08	2.58	-3.22	0.002*
Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.	3.65	3.84	-1.29	0.198
Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.	3.59	3.78	-1.113	0.267
Država bi trebala legalizirati prostituciju	3.13	3.41	-1.272	0.205
Država bi trebala legalizirati drogu.	2.62	2.94	-1.47	0.142
Država bi trebala pojednostaviti proces nabave registriranog oružja za samoobranu i zaštitu.	2.06	2.28	-1.03	0.302

Libertarijanizam	2.98	3.34	-3.69	<0.001*
Skala lijevo-desno	5.29	5.63	-1.21	0.229

Bilješka. *= p vrijednost manja od 0.05.

Iz tablice 4 je vidljivo da su statistički značajne razlike između građanske i ekonomske slobode upravo u česticama koji i ispituju ekonomsku slobodu, slobodno tržište i minimalističku ulogu države u ekonomskoj i socijalnoj sferi. Također je vidljiva statistički značajna razlika u prosjeku libertarijanizma koji više cijeni ekonomsku slobodu što je bilo i za očekivati prema početnim hipotezama. Vrijedi naglasiti kako skala lijevo-desno nije u statistički značajnome odnosu sa grupirajućom varijablom.

Tablica 5: T test za varijablu prava i dobrobiti pojedinca ili zajednice.

Grupirajuća varijabla: što je važnije, prava i dobrobit pojedinaca ili zajednice.	M1 prava i dobrobit pojedinca (prosjeak)	M2 prava i dobrobit zajednice(prosjeak)	Student's t	p
Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo.	4.39	4.07	2.3067	0.022*
Pojedinac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše.	4.28	4.14	0.9714	0.333
Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.	3.44	3.07	2.2550	0.025*
Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).	3.74	3.50	1.4512	0.148
Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta.	2.48	2.49	-0.0185	0.985
Moralne vrijednosti bi trebale proizlaziti od pojedinca, bez pokušaja reguliranja od strane države.	3.69	3.34	1.9328	0.055
Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti.	2.15	2.17	-0.1769	0.860
Socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije.	2.36	2.39	-0.2208	0.825
Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.	4.01	3.56	3.0996	0.002*
Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.	3.90	3.55	2.1295	0.034*
Država bi trebala legalizirati prostituciju	3.56	3.08	2.1892	0.030*
Država bi trebala legalizirati drogu.	3.08	2.59	2.3656	0.019*
Država bi trebala pojednostaviti proces nabave registriranog oružja za samoobranu i zaštitu.	2.34	2.07	1.2964	0.196
Libertarijanizam	3.34	3.08	2.637	0.009*

Skala lijevo desno	5.57	5.43	0.511	0.610
--------------------	------	------	-------	-------

Bilješka. *= p vrijednost manja od 0.05.

Iz tablice 5 je vidljiva statistički značajna razlika koja ispituje dobrobit pojedinca sa česticama koje ispituju prava i ograničenja pojedinaca i individualizam kao i minimalizirane uloge države te sa ukupnim prosjekom libertarijanizma kao što je i očekivano u hipotezama.

Kako bi se utvrdio odnos libertarijanizma i prediktora ispitanih u anketi napravljena je linearna regresija. Prediktori su u tablici stavljeni u odnos sa prosječnom vrijednosti pokazatelja libertarijanizma. Cilj je bio pokazati koji prediktori imaju više ili manje te imaju li uopće utjecaj na razinu libertarijanizma kod ispitanika.

Tablica 6: linearna regresija (R^2 je 0.259, F je 5.87, a p je <0.001.)

Prediktori	Faktor	p	Standardizirani faktor
Spol	-0.18337	0.048*	-0.1318
Dob	0.00836	0.036*	0.1436
Obrazovanje	0.04048	0.478	0.0543
Sektor zaposlenja	0.00511	0.855	0.0140
Veličina mjesta stanovanja	-0.00842	0.749	-0.0207
Mjesečna primanja	0.08965	0.028*	0.1503
Orijentacija lijevo-desno	0.07435	0.006*	0.2071
Zadovoljstvo ulogom države	-0.17006	<0.001*	-0.2493
Učestalost odlaska u crkvu	-0.07503	0.009*	-0.1916
Zadovoljstvo razinom sekularizacije	-0.02934	0.417	-0.0566
Zadovoljstvo demokracijom	-0.04068	0.463	-0.0551

Tablica linearne regresija pokazuje odnose prediktora koji su statistički značajni. Prema standardiziranom faktoru najjači prediktor libertarijanizma je zadovoljstvo ulogom države. Drugim riječima, što je ona manja razina libertarijanizma je veća. Zatim slijede orijentacija na skali lijevo-desno, što se na skali odmičemo udesno jača libertarijanizam. Te što je manja učestalost odlazaka u crkvu to je prisutnost libertarijanizma jača. Indikator spola pokazuje da je libertarijanizam jača kako se odmičemo od ženskoga prema muškome spolu, a isto tako raste sa većom dobi kao i sa prosječnim primanjima. Također valja naglasiti da iako je zadovoljstvo ulogom države najsnažniji prediktor, zadovoljstvo razinom sekularizacije i demokracije nisu statistički značajni prediktori libertarijanizma.

6. Rasprava

Jedna od početnih teza bila je očekivanje da će samoidentificiranih libertarijanaca biti od 5 do 10 posto. Rezultat ovog istraživanja od 7.6 posto pokazuje da su očekivanja bila točna te je u skladu sa drugim istraživanjima na sličnu temu što daje određenu validaciju rezultata. Ovdje dolazimo do kategorije ispitanika koji se nisu identificirali kao libertarijanci međutim imaju određene libertarijanske odrednice. Slaganje sa određenim brojem koncepata ukazuje na postojanje sklonosti određenom libertarijanskom mišljenju i kod šire populacije. Privlačnost široke slobode pojedinca i ekonomske slobode primamljivo rezonira kod većine pojedinaca zbog čega oni naginju libertarijanskim stavovima bez obzira na vlastitu ideologiju.

Druga hipoteza kako će libertarijanci biti desno orijentirani na skali lijevo-desno se također potvrdila kao i linearna regresija koja prikazuje jačanje prisutnosti libertarijanizma odlaskom u desno. Iako prema dobivenim rezultatima libertarijanizam spada u desni centar, ljeviše od demokracije, valja napomenuti kako skala lijevo-desno možda nema dovoljnu dubinu za prikaz libertarijanizma i prikladniji prikaz bi bio na dvodimenzionalnoj skali poput Nolanove. Ovakvi rezultati su očekivani zbog poistovjećivanja lijevog dijela skale sa socijalnim politikama i jakom ulogom države. Pomalo ne očekivano da je u nekim česticama poput apsolutne slobode pojedinca, minimalističke uloge države i općenito prosjek libertarijanizma, veća razlika između libertarijanizma i demokracije nego između libertarijanizma i socijaldemokracije. Ovakve razlike nisu logične naspram skale lijevo-desno i moguće ih je objasniti nedovoljno velikim i ne reprezentativnim uzorkom. Također statistički značajna razlika, ali najmanja razlika između libertarijanizma i ostalih ideologija je razlika libertarijanizam-liberalizam. Od izuzetne važnosti je utvrđena statistički značajna razlika koja je otklonila sumnje moguće zabune i krivog odabira ispitanika prilikom odabira deklarirane ideologije. Ovaj nalaz ukazuje da su u Hrvatskome kontekstu libertarijanizam i liberalizam sličniji nego libertarijanizam i druge ideologije, što i ne čudi jer je ponekad i u teoriji teško napraviti jasnu distinkciju između ove dvije ideologije.

Najsnažniji prediktor libertarijanizma u Hrvatskoj pokazalo se (ne)zadovoljstvo ulogom države što je i u skladu sa libertarijanskim zagovaranjem minimalističke države. Ono što nije jasno i valjalo bi dalje istražiti je a) jesu li ispitanici nezadovoljni ulogom države to jest smjerom kojim država ide, ali svejedno podržavaju jaku državu ili b) općenito nisu zadovoljni razinom miješanja države u privatnu i ekonomsku sferu te žele minimalističku državu.

Prediktori odabira ekonomske nad građanskom slobodom i dobrobiti pojedinca nad dobrobiti zajednice također su se pokazali kao uspješni. Iz podataka se može zaključiti kako libertarijanci u Hrvatskoj najviše cijene i očekuju slobodu u obliku slobode pojedinca i individualizam kao i slobodno tržište. Ovi nalazi su u skladu sa glavnom teorijskom premisom libertarijanizma o pravima pojedinca i privatnome vlasništvu. Ispitani libertarijanci međutim ne vjeruju u posve minimalističku državu i očekuju da država zadrži određeni upliv u sve sfere javnog života. Najniži postotak odgovora libertarijanaca imala je izjava o odricanju države od poreza. Ne legitimnost poreza je nastavak osnovnog libertarijanskog postulata o apsolutnom privatnom vlasništvu gdje nitko nema pravo raspolagati privatnim vlasništvom pojedinaca bez njegovog izravnog pristanka. Ovi nalazi impliciraju kako libertarijanci u Hrvatskoj odstupaju od teorijskih postulata, poštuju slobode pojedinaca, ali i dalje očekuju pomoć i distribuciju od strane države. Jedno moguće objašnjenje je nedovoljna upoznatost samoidentificiranih libertarijanaca u Hrvatskoj sa teorijskim postavkama ideologije.

Prosjeck odgovora svih ispitanika prati putanju odgovora libertarijanaca samo sa prosječno nižim vrijednostima. Također je razvidno kako dva od tri pitanja sa najmanjim vrijednostima se odnose na socijalne politike kako kod libertarijanaca tako i kod svih ispitanika, što navodi na zaključak kako su socijalna politika i državna davanja ukorijenjen aspekt u mentalitetu građana. Ovakvi rezultati potvrđuju i potvrđeni su prethodno spomenutim *rezidualnim faktorom* odnosno, ostavštinom socijalizma koji ima veliku implikaciju na percepciju o slobodnome tržištu i ulozi države u regulaciji ekonomije.

7. Zaključak

Provedenim istraživanjem i prikazom rezultata pokazalo se kako postoji statistički značajan broj libertarijanaca kao i ljudi koji se drukčije definiraju na spektru političke ideologije, ali neke stavove imaju vrlo slične libertarijanskim stavovima. Jasno je pokazano kako su najzastupljenije odrednice libertarijanizma u Hrvatskoj sloboda pojedinca i slobodno tržište dok su najmanje zastupljene odrednice minimalistička država i spontani poredak. Neočekivano malena vrijednost deklariranih libertarijanaca u Hrvatskoj na pitanja o legalizaciji prostitucije, droge i oružja pokazuje određeni limit sloboda i diskrepanciju s libertarijanskom teorijskom postavkom o apsolutnoj slobodi. Nastavno na navedeno valja naglasiti kako se pokazalo da libertarijanizam uz svoje jasno determinirane teorijske postavke zadržava dovoljnu fleksibilnost.

Iako je iz rada očito kako je libertarijanizam širokog spektra u svojim konceptima, pojedinci se u nekim svjetonazorima mogu poistovjetiti sa libertarijanizmom dok se u drugima ne poistovjećuju iz čega proizlazi zaključak da se neki ljudi samoidentificiraju kao libertarijanci dok ostali mogu imati određene stavove sklone libertarijanizmu uz drukčiju ideološku samoidentifikaciju.

Ovaj rad pruža podlogu za daljnja istraživanja libertarijanizma u Hrvatskoj koja bi se trebala fokusirati na kvalitativne metode dubljeg razumijevanja kako ljudi koji se deklariraju kao libertarijanci, tako i nezanemarive skupine ispitanika koji se ne deklariraju kao libertarijanci ali imaju određene stavove podudarne sa vrijednostima libertarijanizma. Daljnja analiza ove ideologije u Hrvatskoj može pomoći u razumijevanju različitih aspekata društva te potaknuti daljnju raspravu o ulozi države, građanskih sloboda i odgovornosti u suvremenom svijetu kao i o alternativama ustaljenim političkim opcijama. Rasprava o libertarijanizmu pridonosi bogatstvu političkog diskursa te potiče dublje razumijevanje različitih perspektiva na društvo i vlast.

Potrebno je veće ulaganje u političko obrazovanje društva u cjelini, a pogotovo mladih s ciljem edukacije, upoznavanja i podizanja svijesti o raznim političko ideološkim pravcima, od kojih se neki vjerojatno podudaraju sa njihovim svjetonazorima.

U konačnici, bez obzira na stajalište prema libertarijanizmu, njegova prisutnost u javnom dijalogu obogaćuje političku debatu i potiče razmatranje alternativnih pristupa organizaciji društva i države.

8. Popis ilustracija

Tablica 1: koncepti libertarijanizma i pitanja koja ih utvrđuju.

Tablica 2: prikaz odgovora Likеровih skala.

Tablica 3: ANOVA.

Tablica 4: T test za varijablu građanske ili ekonomske slobode.

Tablica 5: T test za varijablu prava i dobrobiti pojedinca ili zajednice.

Tablica 6: linearna regresija.

9. Popis literature

Ballot-access.org (2023) March 2021 Ballot Access. <https://ballot-access.org/2021/03/28/march-2021-ballot-access-news-print-edition/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Bailey, Ronald (2010) The Science of Libertarian Morality. <https://reason.com/2010/11/02/the-science-of-libertarian/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Barnett, Randy (2009) Is the Constitution Libertarian?. *Cato Institute*. <https://www.cato.org/supreme-court-review/2008-2009/constitution-libertarian> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Boaz, David (1999) *Librtarianism: A Primer*. New York: Free Press.

Boaz, David (2015) *The Libertarian Mind: A Manifesto for Freedom*. New York: Simon & Schuster.

Bosilj, Lana (2016) Političko znanje i stavovi mladih: usporedba hrvatskih studenata i maturanata. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Bruenig, Matt (2013) Sorry, John Stuart Mill Was Not a Libertarian. *The American Prospect*. <https://prospect.org/power/sorry-john-stuart-mill-libertarian/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Budiman, Abby (2020) Americans are more positive about the long-term rise in U.S. racial and ethnic diversity than in 2016. *Pew research center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/10/01/americans-are-more-positive-about-the-long-term-rise-in-u-s-racial-and-ethnic-diversity-than-in-2016/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Despot, Zvonimir (2022) Nazvati nekog mentalnim bolesnikom samo zato što se s njime ne slažeš je netrpeljivost. *Večernji.hr* <https://www.vecernji.hr/vijesti/nazvati-nekog-mentalnim-bolesnikom-samo-zato-sto-se-s-njime-ne-slazes-je-netrpeljivost-1592316> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Dobuzinskis, Laurent (2014) If Not Left-Libertarianism, then What? A Fourth Way out of the Dilemma Facing Libertarianism. https://cosmosandtaxi.files.wordpress.com/2014/12/1_dobuzinskis.pdf Pristupljeno kolovoz, 2023.

Džeba, Ivo (2017) Jesu li libertarijanizam i katoličanstvo spojivi? *Bitno.net* <https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/libertarijanizam-i-katolicanstvo/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Ekins, Emily (2017) How Many Libertarians Are There? The Answer Depends on the Method You Use. *Cato Institute*. <https://www.cato.org/blog/how-many-libertarians-are-there-answer-depends-method-you-use> Pristupljeno kolovoz, 2023.

GONG (2020) Što znamo o političkoj pismenosti mladih u Hrvatskoj. https://www.gong.hr/media/uploads/strucni_clanak_za_web_politi%C4%8Dka_pismenost_mladi_h.pdf Pristupljeno: kolovoz, 2023.

Grozđanić, Dragan (2020) Besramni šou biznis. *Portalnovosti.com* <https://www.portalnovosti.com/besramni-sou-biznis> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Habric, Boris (2019) Hrvatski libertarijanizam u mulju nacionalizma i alt-righta. *Wordpress.com* <https://borishabric.wordpress.com/2019/01/08/hrvatski-libertarijanizam-u-mulju-nacionalizma-i-alt-righta/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Libertarian party: <https://www.lp.org/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Iyer R, Koleva S, Graham J, Ditto P, Haidt J (2012) Understanding Libertarian Morality: The Psychological Dispositions of Self-Identified Libertarians. *PLoS ONE* 7(8): e42366. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0042366> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Milas, Goran i Rihtar, Stanko (1997) Ideološke odrednice stranačke naklonosti i namjere glasovanja. *Društvena istraživanja* Zagreb god. 6 (1997), br. 6 (32), str. 663-676.

Miron, Jeffrey (2014) A Case for the Libertarian. *Cato Institute*. <https://www.cato.org/commentary/case-libertarian> Pristupljeno kolovoz, 2023.

MPU (Ministarstvo pravosuđa i uprave) (2023) Registar političkih stranaka. <https://registri-npo-mpu.gov.hr/#!stranke> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Nozick, Robert (1974) [ASU], *Anarchy, State, and Utopia*, New York: Basic Books.

Rothbard, Murray (2006) *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Runje, Leon i dr (2019) Measuring Ideology in the Croatian Context: Testing the Left-Right Scale. *Croatian Political Science Review*, Vol. 57, No. 4, 2020, pp. 123-151.

Srzić, Ante (2014) Treba nam više, a ne manje kapitalizma. *Tportal.hr* <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/treba-nam-vise-a-ne-manje-kapitalizma-20140717> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2022) Robert Nozick's Political Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/nozick-political/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Šiber, Ivan (1992) Politička kultura i tranzicija. *Politička misao*, vol. XXIX (1992), No. 3, str. 93-110.

Štulhofer, Aleksandar i Burić, Ivan (2015) Je li egalitarni sindrom samo teorijska fantazija? Empirijski hommage Josipu Županovu. *Politička misao*, god. 52, br. 3, 2015, str. 7-31.

Šturanović, Petar (2017) Politička filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertarijanizam. *Filozofska Istraživanja* 150 God. 38 (2018) Sv. 2 (391–406).

Van der Vossen, Bass (2017) Libertarianism.

<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.86> Pristupljeno putem

<https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Worldpopulationreview.com (2023) Libertarian countries 2023.

www.worldpopulationreview.com/country-rankings/libertarian-countries Pristupljeno kolovoz, 2023.

World's Smallest Political Quiz, <https://www.fraserinstitute.org/education-programs/teachers/worlds-smallest-political-quiz> Pristupljeno kolovoz, 2023.

Zwolinski, Matt i Tomasi, John (2023) *The Individualist*. Princeton University Press.

Zwolinski, Matt (2013) Liberty and Property. <https://www.libertarianism.org/blog/liberty-property> Pristupljeno kolovoz, 2023.

10. Prilozi

Likertova skala 1-5. 1 = u potpunosti se ne slažem, 5 = u potpunosti se slažem	1	2	3	4	5
Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo.	2.5%	4%	12.1%	21.8%	49.5%
Pojedinac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše.	2.5%	6.1%	11.6%	28.3%	51.5%
Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.	10.6%	10.6%	36.9%	28.3%	13.6%
Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).	7.1%	9.6%	26.8%	28.8%	27.8%
Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta.	25.8%	22.7%	35.4%	9.6%	6.6%
Moralne vrijednosti bi trebale proizlaziti od pojedinca, bez pokušaja reguliranja od strane države.	7.6%	16.7%	21.7%	26.8%	27.3%
Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti.	34.3%	31.3%	22.7%	7.1%	4.5%
Socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije.	23.7%	34.8%	26.3%	10.1%	5.1%
Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.	2.5%	8.6%	27.8%	32.3%	28.8%
Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.	5.6%	10.6%	20.2%	34.8%	28.8%
Država bi trebala legalizirati prostituciju.	21.7%	12.1%	12.1%	22.7%	31.3%
Država bi trebala legalizirati drogu.	28.8%	17.2%	18.2%	15.7%	20.2%
Država bi trebala pojednostaviti proces nabave registriranog oružja za samoobranu i zaštitu.	46.5%	21.2%	12.6%	6.1%	13.6%

Prilog 1: postoci odgovora Likertovih skala

Prosjeck vrijednosnih izjava i ideologije	Demokrišćanstvo	Socijaldemokracija	Konzervativizam	Komunizam	Libertarijanizam	Anarhizam	Liberalizam	Fašizam	Nacionalizam	Ništa od navedenog
Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo.	4.19	3.87	4.60	3.50	4.80	4.00	4.37	5.00	3.17	4.20
Pojedinac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše.	3.94	4.00	4.00	4.00	4.93	4.60	4.52	4.00	3.00	4.14
Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.	2.81	2.94	3.50	2.00	3.87	4.00	3.67	2.00	2.67	3.14
Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).	3.19	3.23	3.30	2.50	4.47	4.60	3.96	2.50	2.67	3.68
Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta.	2.03	2.42	2.10	3.00	3.40	3.60	2.41	1.50	2.33	2.60
Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti.	1.74	1.68	2.30	1.00	3.47	3.20	1.98	1.50	3.00	2.34
Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.	3.58	3.55	3.70	3.50	4.40	4.20	4.00	3.50	3.67	3.60
Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.	3.32	3.39	3.70	3.50	4.53	4.20	3.80	3.50	4.17	3.72
Država bi trebala legalizirati prostituciju.	2.48	3.48	2.10	3.50	4.07	4.80	3.85	3.00	2.83	3.10
Država bi trebala legalizirati drogu.	1.68	2.74	2.50	4.00	3.80	4.60	3.33	3.50	3.50	2.52
Država bi trebala pojednostaviti proces nabave registriranog oružja za samoobranu i zaštitu.	1.71	1.61	3.00	2.00	3.67	3.20	2.07	4.00	4.00	1.98

Prilog 2: prosjeck odgovora na Likertovim skalama u odnosu na ideologiju.

	Lib 1	Lib 2	Lib 3	Lib 4	Lib 5	Lib 6	Lib 7	Lib 8	Lib 9	Lib 10	Lib 11	Lib 12	Lib 13	Lib P
Lib 1														
Lib 2	0.39 2*													
Lib 3	0.32 9*	0.316 *												
Lib 4	0.38 6*	0.412 *	0.632 *											
Lib 5	0.16 5*	0.273 *	0.435 *	0.475 *										
Lib 6	0.23 3*	0.352 *	0.435 *	0.489 *	0.357 *									
Lib 7	0.18 1*	0.201 *	0.384 *	0.369 *	0.537 *	0.37 2*								
Lib 8	0.16 2*	0.160 *	0.390 *	0.257 *	0.342 *	0.19 6*	0.56 8*							
Lib 9	0.14 0*	0.153 *	0.354 *	0.280 *	0.183 *	0.25 2*	0.29 1*	0.31 2*						
Lib 10	0.24 0*	0.267 *	0.356 *	0.344 *	0.393 *	0.35 4*	0.34 4*	0.31 4*	0.40 2*					
Lib 11	0.03 7	0.261 *	0.267 *	0.257 *	0.173 *	0.17 6*	0.19 6*	0.09 7	0.27 4*	0.237 *				
Lib 12	0.07 2	0.325 *	0.303 *	0.279 *	0.197 *	0.27 4*	0.18 8*	0.15 9*	0.17 9*	0.193 *	0.619 *			
Lib 13	0.19 5*	0.184 *	0.252 *	0.161 *	0.188 *	0.26 6*	0.33 8*	0.35 0*	0.16 1*	0.336 *	0.176 *	0.28 4*		
Lib P	0.43 2*	0.552 *	0.706 *	0.690 *	0.609 *	0.62 4*	0.64 1*	0.55 0*	0.50 9*	0.619 *	0.541 *	0.58 1*	0.53 1*	

Prilog 3: Korelacija vrijednosnih izjava

Lib 1: Privatno vlasništvo bi trebalo biti apsolutno i nepovredivo.

Lib 2: Pojedinaac je apsolutno slobodan činiti sve što želi dokle god ne ugrožava druge i ne čini im ništa loše.

Lib 3: Tržište najbolje funkcionira kada je slobodno i bez ikakve državne intervencije.

Lib 4: Uloga države trebala bi biti minimalistička (osiguravanje pravnih poslova bez uplitanja u ekonomsku, vjersku i privatnu sferu života).

Lib 5: Država bi se trebala odreći svih poreza i nameta.

Lib 6: Moralne vrijednosti bi trebale proizlaziti od pojedinca, bez pokušaja reguliranja od strane države.

Lib 7: Država bi socijalne politike trebala u potpunosti odbaciti.

Lib 8: Socijalno ugrožene članove društva bi trebali pomagati moralno osviješteni pojedinci i privatne organizacije, a ne državne institucije.

Lib 9: Dužnost je pojedinca da sebi osigura adekvatne životne uvjete, a ne da ovisi o državnoj pomoći.

Lib 10: Pojedinci bi trebali slobodno raspolagati svojim zdravstvenim i mirovinskim davanjima.

Lib 11: Država bi trebala legalizirati prostituciju.

Lib 12: Država bi trebala legalizirati drogu.

Lib 13: Država bi trebala pojednostaviti proces nabave **registriranog** oružja za samoobranu i zaštitu.

Lib P: Prosjek libertarijanizma

11. Sažetak

Rad se sastoji od teorijskog prikaza libertarijanizma i istraživanja o prisutnosti te mjerljivim aspektima libertarijanizma u Hrvatskoj. Svrha rada bila je pokazati postojanje libertarijanizma u Hrvatskoj kao malo istraživanog političkog pravca. Kao i promotriti neke njegove ključne odrednice po kojima se može ustvrditi. Pokazano je kako libertarijanizam u Hrvatskoj postoji te koje su njegove najzastupljenije odrednice kao i odnos ostalih ideologija sa libertarijanizmom. Putem ankete sakupljen je dovoljan i statistički značajan broj odgovora ljudi koji se identificiraju kao libertarijanci. Statistički su obrađeni podaci oko vrijednosnih izjava, stajališta i razlika određenih ideologija spram libertarijanizma kao i libertarijanizma samog. Prikazan je odnos hrvatskih libertarijanaca sa pojmovima *sloboda pojedinca*, *ekonomska sloboda*, *minimalistička država*, *slobodno tržište* i *individualizam*. Zatim su razrađeni prediktori libertarijanizma. Ukazano je na potrebu daljnjeg sustavnog proučavanja libertarijanizma kao i ostalih manje zastupljenih ideologija u Hrvatskoj, kako bi se šira javnost pobliže upoznala sa njima.

Ključne riječi

Istraživanje, ideologija, libertarijanizam, liberalizam, prava pojedinaca, individualizam

11. Summary

The paper consists of a theoretical presentation of libertarianism and research on the presence and measurable aspects of libertarianism in Croatia. The purpose of the paper was to show the existence of libertarianism in Croatia as a little researched political trend. As well as observing some of its key determinants by which it can be asserted. It is shown how libertarianism exists in Croatia and what are its most prevalent determinants, as well as the relationship of other ideologies with libertarianism. The survey collected a sufficient and statistically significant number of responses from people who identify as libertarians. Data on value statements, positions and differences of certain ideologies against libertarianism as well as libertarianism itself were statistically processed. The relationship of Croatian libertarians with the concepts of individual freedom, economic freedom, minimalist state, free market and individualism is presented. Next, the predictors of libertarianism were elaborated. The need for further systematic study of libertarianism as well as other less represented ideologies in Croatia was pointed out, in order for the general public to become more familiar with them.

Keywords

Research, ideology, libertarianism, liberalism, individual rights, individualism